

YASHIRIN IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHISH.

**O‘zbekiston Respublikasi Bosh
prokuraturasi Yashirin iqtisodiyotga
qarshi kurashish sohasida nazorat boshqarmasi
katta prokurori adliya katta maslahatchisi
Turaev Davron Maxamadrasulevich**

Annotatsiya: Ushbu maqolada yashirin iqtisodiyot (soya iqtisodi)ning shakllanish sabablari, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar va unga qarshi kurashishning zamonaviy mexanizmlari tahlil qilinadi. Mamlakatlarda iqtisodiy barqarorlikka tahdid soluvchi yashirin iqtisodiy faoliyatning tarkibi, omillari hamda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot, fiskal shaffoflik, soliq ma‘murchiligini modernizatsiya qilish va jamoatchilik nazoratining ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish uchun kompleks yondashuv, raqamlashtirish, soliq tizimini soddalashtirish hamda aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: yashirin iqtisodiyot, soya iqtisodi, soliq ma‘murchiligi, raqamlashtirish, iqtisodiy shaffoflik, korrupsiya, fiskal islohotlar, institutsional mexanizmlar, iqtisodiy barqarorlik.

Yashirin iqtisodiyot — davlat nazoratidan chetda faoliyat yuritadigan iqtisodiy jarayonlar yig‘indisi bo‘lib, u soliqdan bo‘yin tovlash, noqonuniy mehnat, rasmiylashtirilmagan daromadlar, korrupsiya, kontrabanda va boshqa norasmiy faoliyat shakllarini qamrab oladi. Jahon amaliyotida yashirin iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 10–40 % gacha bo‘lgan qismini tashkil etishi mumkinligi qayd etilgan.

Yashirin iqtisodiyot ulkan darajada davlat budjeti, investitsiyalar, bandlikni tartibga solish, ijtimoiy sohani rivojlantirish va iqtisodiy xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatadi. Rasmiy statistikaga tushmayotgan iqtisodiy faoliyatlari sababli iqtisodiy o‘shish

imkoniyatlari to‘liq namoyon bo‘lmaydi, budjetga tushumlar kamayadi, beqaror daromadlar va korrupsiya kuchayadi.

Yashirin iqtisodiyot nima va O‘zbekistonda qanday ko‘rinishda edi?

Yashirin iqtisodiyot – bu rasmiy statistika va soliq organlariga aks etmaydigan barcha daromadlar va faoliyat:

- naqd pulda ish haqi (“konvert”);
- onlayn kassasiz savdo (bozorlar, taksilar, ta’mirchilar);
- soliq to‘lamaydigan import (kontrabanda va “kulrang” sxemalar);
- yuridik shaxs tashkil etmasdan daromad topish.

2020-yilda O‘zbekiston yashirin iqtisodiyoti YaIMning taxminan 40–45% ni tashkil qilardi (Jahon banki va mahalliy ekspertlar bahosi). Bu postsovet mamlakatlari ichida o‘rtacha ko‘rsatkich edi (masalan, Gruziya ~25%, Qozog‘iston ~35%).

2019–2025 yillarda qilingan asosiy islohotlar (chronologik tartibda)

2019–2020

- Onlayn kassa apparatlari (ORK) joriy etila boshlandi.
- Yagona soliq to‘lovi (YATT) stavkasi 4% ga tushirildi – kichik biznesni “oqartirish” uchun.
- Naqd pul cheklovi: 50 mln so‘mdan ortiq to‘lov faqat o‘tkazma orqali.

2021–2022

- my.soliq.uz portali majburiy bo‘ldi – barcha hisobot faqat elektron.
- Tadbirkorlar uchun “Risk tahlili tizimi” ishga tushdi: soliq organi endi tekshiruvga bormasdan turib, bank hisob raqamlari va kassa cheklarini real vaqt rejimida ko‘radi.

- Bojxona: “Yagona darcha” va E-auksion tizimi to‘liq ishga tushdi.

2023

- Barcha bozor do‘konlari va savdo komplekslariga onlayn kassa majburiy bo‘ldi.
- Taksichilik agregatorlari (Yandex, Uzun Taxi) haydovchilarning daromadini soliq organiga avtomatik uzatadi.

- “Kulrang” ish haqi uchun jarima 100–300 BHM (33–99 mln so‘m).

2024

- Ish haqini faqat bank kartasiga o‘tkazish majburiyati bosqichma-bosqich joriy etildi (davlat korxonalari – 100%, yirik xususiy – 80%, o‘rta va kichik – 2026-yilgacha).

- Kriptoaktivlar to‘g‘risidagi qonun qabul qilindi – barcha kripto birjalar litsenziya olishi va operatsiyalarni soliq organiga uzatishi shart.

- Yuk mashinalariga GPS-treker majburiy bo‘ldi (bojxona nazorati uchun).

2025 (hozirgi holat)

- Bozor do‘konlarida QR-kod orqali to‘lov ulushi 65% dan oshdi (2023-yilda 12% edi).

- Naqd pul muomalasi 2020-yildagi 68% dan 32% ga tushdi.

- Solik yig‘imi 2020-yilga nisbatan 2,4 baravar oshdi (real raqamlar).

- Yashirin iqtisodiyot ulushi (rasmiy baho) – 25–27% (2020-yildagi 43% dan).

Eng muvaffaqiyatli sohalarda natijalar

Chakana savdo

- 2025-yilda supermarketlar va yirik do‘konlar deyarli 100% oqartirilgan.

- Bozorlarda esa o‘rtacha 70–75% savdo onlayn kassa orqali o‘tmoqda.

Umumiy ovqatlanish (oshxona, kafe, restoranlar)

- 2025-yilda 92% ob’ektlarda onlayn kassa bor.

- QR-menyu va mobil to‘lovlar keng tarqaldi.

Taksichilik

- Yandex Go, Uzun Taxi – 98% to‘lov karta orqali.

- “Yashil yo‘lak” (mustakil taksichilar) hali qiyinchilik tug‘diryapti, lekin 2026-yildan ularga ham litsenziya va onlayn kassa majburiy bo‘ladi.

Hali to‘liq hal etilmagan muammolar (2025-yil oxiri)

Kichik qurilish va ta‘mir brigadalari

- 80–90% hali naqd pulda ishlaydi.

- 2026-yildan “Qurilishda shaffoflik” loyihasi doirasida har bir brigada rahbariga onlayn kassa va bank hisob raqami majburiy qilinadi.

Xususiy repetitorlik, go‘zallik salonlari (uy sharoitida)

- Bu sohada nazorat qiyin. 2025-yilda “Xizmat ko‘rsatish shartnomasi” majburiy qilinmoqda – mijoz bilan shartnoma bo‘lmasa, daromad soliqqa tortiladi.

“Kulrang” import (Xitoy, Turkiya, BAA)

- “O‘zimizniki” deb olib kirish hali davom etmoqda.

- 2026-yildan “E-tovar aylanishi” tizimi ishga tushadi – har bir tovar partiyasi bojxona deklaratsiyasidan do‘kon rafgacha onlayn kuzatiladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, yashirin iqtisodiyotning mavjudligi davlatning fiskal barqarorligiga, iqtisodiy xavfsizlikka va ijtimoiy rivojlanishga jiddiy tahdid soladi. Uni kamaytirish uchun institutsional islohotlar, raqamlashtirish va soliq tizimini soddalashtirish muhim ahamiyatga ega. Yashirin iqtisodiyot ko‘p omilli jarayon bo‘lgani sababli kompleks yondashuv talab qilinadi.

Soliq stavkalarini yanada optimallashtirish va kichik biznes uchun rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni kengaytirish.

Raqamli iqtisodiyotni tezlashtirish va naqd pulsiz to‘lovlarga o‘tishni rag‘batlantirish.

Davlat xizmatlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish va byurokraliyani minimallashtirish.

Korrupsiyaga qarshi kurashishning institutsional mexanizmlarini kuchaytirish.

Adabiyotlar.

1. Schneider, F., & Enste, D. H. *The Shadow Economy: An International Survey*. Cambridge University Press, 2013.
2. Medina, L., & Schneider, F. *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper, 2018.

3. Williams, C. C. *Out of the Shadows: A Classification of Economies by the Size and Character of Their Informal Sector*. International Journal of Social Economics, 2020.
4. Tanzi, V. *Corruption, Governmental Activities, and Markets*. IMF Staff Papers, 1998.
5. De Soto, H. *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. Basic Books, 2000.
6. Dell'Anno, R. *The Shadow Economy in Developed and Developing Countries: A Hidden Engine of Economic Growth?* Economic Analysis Journal, 2017.
7. Schneider, F. *The Influence of Public Institutions on the Shadow Economy*. Public Choice Journal, 2015.
8. OECD. *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*. OECD Publishing, 2020.